

De betekenis van de Frans-Belgische grens in het dagelijks leven van de grensbewoners tijdens de Tweede Wereldoorlog (1939-1944)

Dirk Decuypere
Geluwe (B)

In de door ons behandelde periode kreeg de Frans-Belgische grens twee verschillende rollen toebedeeld: van september 1939 tot mei 1940 als scheiding tussen een land op voet van oorlog en een land dat sinds 1936 een autonome onafhankelijkheidspolitiek voerde; vanaf juli 1940 als één van de grenslijnen tussen bezet België (waarmee Noord-Frankrijk samenging) en onbezet Frankrijk. We beperkten ons onderzoek tot de zone tussen Komen-Comines en de agglomeraties Moeskroen-Torkonje (Tourcoing). (1)

De Schemeroorlog

Begin september 1939 wordt de grens zowel voor de militairen als voor veel grensbewoners een acuut probleem. De argwaan van de kant van de militairen voor ongewenste indringers is niet gering. Dat geldt vooral aan de zeven grensovergangen van het arrondissement Rijsel, die o.a. dagelijks twee keer een stroom van 26.000 grensarbeiders moeten verwerken. Er wordt zelfs even overwogen om de in België wonende Franse grensarbeiders (5 %) de toegang te ontzeggen (DRN, p. 591). „Les oreilles ennemies ne sont plus à Aix-la-Chapelle ou à Cologne, elles sont à Menin ou à Mouscron”, lezen we in *La Dépêche* (NEI, p. 21).

België houdt inderdaad haar zuiderbuur in de gaten (2), de communisten zijn actief in de grensstreek (3), maar de invasie

War Minister Hore-Belisha bezoekt op 19 november 1939 de Grensstelling in Torkonje (Tourcoing) (Imp. War Mus., London).

wordt uit het oosten verwacht. Een Waastenaar die in september 1939 door Belgische militairen gepolst wordt over Franse troepenbewegingen, reageert als volgt: „...maar wat gaat dat de Belgische Lansiers aan? Dat ze naar de Duitse grens oprukken! De Duitsers zijn onze vijand en wee degene die er anders over denkt!” (4)

De Franse grensbewoner denkt met gemengde gevoelens over de Belgische politieke houding. „L’opinion française en général, et celle du Nord ... considérait toujours en 1939 la Belgique comme la ‘vaillante petite nation’, alliée fidèle et inconditionnelle de la France”, schrijft Lentacker. Hij wijst er echter onmiddellijk op dat de Belgische koerswijziging in Frankrijk niet ten volle begrepen werd (LRN, pp. 560-561).

Bij sommige grensbewoners rijzen er wél vragen, wat kan blijken uit de reacties van een inwoner van Wervicq Sud op de verdedigingswerken aldaar: „Het opvoeren van die werken na september 1939 zaaide hier echt onrust en het gevoel van wrevel tegenover de Belgen nam toe, vooral bij de jongere generatie. We begrepen niet waarom zij, die in de Eerste Wereldoorlog zoveel geleden hadden, ‘neutraal’ wensten te blijven. Het

geleek op 'verraad', alleen al omdat die neutraliteit de Duitse vliegtuigen toeliet 's nachts de Frans-Belgische grens te vinden, gezien de Belgische kant volledig verlicht bleef!!!" (5)

Niettemin ondergaat ook de Belgische grensbewoner de militaire aanwezigheid. In Kortrijk zijn dat soldaten, in Komen-Brijkswachters die versterking krijgen van ongeveer vijftien „wederopgeroepen” Komenaars. De hoofdwegen in de grensstreek zijn afgezet. In Menen en Moeskroen maken sommigen zich zorgen over eventuele bombardementen op de Noordfranse fabrieken. (6) Meestal contrasteren 's nachts de donkere Franse grensgemeenten met hun Belgische burens, maar begin mei wordt Torkonje (Tourcoing) berispt omdat tijdens een nachtalarm in bijna alle straten, zelfs in fabrieken, licht bleef branden (B, p. 403, JR, 4 mei 1940). Fietsers (ook Belgische) worden bekeurd voor onvoldoende verduistering.

De grens is voor de ene een muur, maar voor de andere kaas met legale gaatjes. En dat scheidt wrevel.

„La circulation à la frontière. Il y a danger de mort dans les passages non autorisés”, luidt een krantekop onder de rubriek Halewijn in JR, 21 oktober 1939. Er is order gegeven op iedereen te vuren die zich in de verboden zone bevindt. Op 28 februari 1940 schiet een Britse patrouille een Moeskroense smokkelaar aan de grens aldaar dood (VBI, p. 19). Meestal loopt het zo'n vaart niet, maar de hechte relaties tussen Franse en Belgische grensbewoners worden op zijn minst gestoord.

In een rondschrift van 9 september 1939 wordt de groep „bevoorrechten” aangeduid die dagelijks de grens over en weer mogen met een permanente vergunning: daar zijn o.a. de grens- en seizoenarbeiders bij, evenals de industriëlen en handelaars die al vóór september 1939 over de grens actief waren. Zij die aan de Belgische kant moeten blijven, of die slechts via een omslachtige, dure weg aan een visum van korte duur kunnen komen, worden wrevelig. Vooral de Franse families die in België wonen en waarvan het gezinshoofd gemobiliseerd is, bekijken de vloed van Belgische „frontaliers” met een scheef oog.

De *Echo du Nord* publiceert op 23 september 1939 een petitie van 100 geïsoleerde Françaises uit Komen-B die bezoekrecht

Anti-tankbarricade, 21 januari 1940. Aan de horizon liggen Halewijn en Menen (Imp. War Mus., London).

eisen (DRN, pp. 587-588). JR, 2 oktober 1939, publiceert een open brief van het Franse Comité d'Entr'aide uit Komen-B aan prefect Carles, terwijl JR, 20 september 1939, gewag maakt van lezersbrieven met identieke klachten. Ook langs de Franse grenskant wordt de scheiding aangevoeld. A. Feys spreekt voor Wervicq Sud: „Wij, Fransen, konden onmogelijk in België geraken. Velen, zoals wij, hadden er familie. Mijn vader kreeg geen toelating om zijn moeder in het rustoord van Wervik-B te bezoeken. Het was zelfs enorm moeilijk om de begrafenis van een nauwe bloedverwant bij te wonen.”

JR, 15 november 1939, en JR, 28 november 1939 en 23 december 1939, bespreken respectievelijk de moeilijke grensovergang voor de „niemandslandbewoners” van Neuville-en-F. en Moeskroen. In november dagen opgewonden Belgen in Moeskroen de Franse grenswachtdiensten uit, maar burgemeester Vandenberghe wijst hen erop dat een land op voet van oorlog streng mag zijn (JR, 28 november 1939).

De toestand is echter niet steeds gespannen; de grenswacht knijpt soms een oogje toe: grensarbeiders op zondags cafébezoek in Frankrijk, elkaar omarmende en keuvelende families

aan de versperringen, scholieren die postbode spelen. (7) Bij het doorbladeren van JR valt bovendien de wederzijdse solidariteit op van Franse en Belgische organisaties in hun inzet voor de gemobiliseerden en hun families. (8) In Kortrijk en Gent komen in oktober 1939 o.l.v. het Frans Consulaat in België de *Comités d'Entr'aide* bijeen om de problemen van de Franse families te bespreken. Bij moeilijkheden kunnen Belgen in Frankrijk en vice versa terecht op het plaatselijk gemeentehuis, of op het secretariaat van bestaande of pas opgerichte sociale of vaderlandslievende organisaties, die nauw in contact staan met het consulaat. Frappant is de vermelding dat de „Belgische Verenigingen van Halluin” in september 1939 bij hun landgenoten 18.500 fr. inzamelen en de som naar Parijs sturen voor de aankoop van vliegtuigen. Parijs dankt de (neutrale?) Belgen van Halewijn schriftelijk, in het bijzonder de grensarbeiders, die de grootste bijdrage hebben geleverd: „les Belges, on le sait, considèrent la France comme leur deuxième patrie”... (JR, 26 september 1939).

Ook huwelijksliefde kent geen grenzen. Toch wel, zegt de *Sûreté*. Op de bruggen van Wervicq Sud en Komen (Comines), op de grens in Halluin-Menen, Moeskroen-Torkonje (Tourcoing) of Neuville-en-F.-Rekkem wordt een tafel tussen de versperringen geplaatst, dagen van beide kanten de huwelijkspartijen op, de burgerlijke overheid en een schare nieuwsgierigen... Na het sluiten van het wettelijk huwelijk is het Belgisch meisje Française geworden en mag ze uitzonderlijk snel de grens over voor de kerkelijke dienst in Frankrijk. In de Menense huwelijksregisters staat achter negentien van de twintig tijdens de Schemeroorlog gesloten Frans-Belgische huwelijken, expliciet vermeld dat de voltrekking ervan aan de grens plaatsvond. Van de twintig bruidjes zijn er veertien in Menen en zes in Halewijn woonachtig; van de jongens wonen er twaalf in Halewijn, zes in Menen en telkens een in Torkonje (Tourcoing) en Robeke (Roubaix). De Halewijnse registers tellen slechts twee Frans-Belgische huwelijken.

In de periode 1939-1944 blijven de registers van Halewijn en Menen een verschillend beeld vertonen. In tabel 1 en 2 vergelijken we het resultaat van F. Logies studie over de huwelijks-

Deux mariages « franco-belges » ont été célébrés, hier, à la frontière de la Marlière

Au premier plan, de gauche à droite, MM. BETTENS, échevin et BONTÉ, chef de l'état civil à Mouscron; deux des nouveaux époux, M. ET Mme MOUQUET-HELINCK et un témoin.

Sans doute, tout n'est qu'une question de convenances dans les formalités afférentes au mariage civil mais nous étions si peu habitués à voir le maire, — ou son adjoint, — se dérangier lui-même pour venir légaliser l'union de nouveaux époux. Dans notre région frontalière, cela tend à devenir chose courante et hier encore, M. l'échevin Bettens, de Mouscron, en a donné la preuve. Avec beaucoup de bonne grâce, d'ailleurs, car c'était l'unique moyen de permettre le mariage de deux charmants jeunes couples « franco-belges ». Des fiancés de vingt ans, ou à peu près, qui désiraient s'unir. Mais il y a la guerre et la frontière les sépare. Qu'importe ! Ils surent surmonter ces difficultés. C'est ainsi qu'hier, deux mariages ont pu être célébrés à La Marlière.

A 10 h. environ, heure prévue, M. Bettens arriva accompagné de M. Bonté, chef de l'état civil. Beaucoup de monde des deux côtés du réseau de barbelés qui ferme le fameux pont de La Marlière... le pont international. On parlementa et l'on convint,

voilà que maritans, témoins et familles sont réunis dans la salle devant l'échevin mouscronnois qui a ôté son écharpe. Quelques minutes après, successivement, les deux couples s'entendent dire... « Au nom de la loi, vous êtes unis par le mariage ». C'est, d'une part, M. Charles Vandevende, 20 ans, domicilié 272, rue du Mont-à-Leuz, à Watrillos, et Mlle Emma Messens, 20 ans, domiciliée 50, rue de l'Emancipation à Mouscron. D'autre part, M. Roger Mouquet, 16 ans, 79, rue d'Alger, à Roubais, et Mlle Marie-Louise Hélinck, 15 ans, 540, rue du Nouveau-Monde, à Mouscron.

Les témoins signent. C'en est fait, deux Mouscronnoises sont devenues Françaises comme tant d'autres, ce qui leur confère exceptionnellement le droit de passer la frontière.

Dès, hier, pour les premiers, et demain pour le second couple, une cérémonie religieuse consacrera leur union devant Dieu. Et sur le grand registre de l'état civil de Mouscron, on pourra lire, en renvoi dans la

Huwelijk aan de grens, Moeskroen, 18 oktober 1939. De pers besteedt er graag aandacht aan (Arch. Nord Eclair, Roubaix).

kringen in de grensstreek voor de periode 1926-1930 met dit van ons eigen onderzoek voor de periode 1939-1944. (10) De percentages van alle reeksen zijn in Menen bijna gelijk gebleven. In Halewijn echter zijn de endogame huwelijken met 17 % toegenomen (vergelijk A en C!), terwijl de grensoverschrijdende huwelijken met 23 % zijn afgenomen.

De mobilisatie en de grenssluiting beïnvloeden meteen de migratie. Moeskroen stelt begin oktober vast dat talrijke Vlaamse gezinnen naar hun oorspronkelijk dorp terugkeren, omdat de grensstad minder leefbaar geworden is. Bovendien keren Franse families die reeds lang in Moeskroen woonden, naar hun land terug vanwege de moeilijke grenspassage en de onzekere toekomst. Daarentegen keren heel wat jonge Moeskroense vrouwen na hun recent huwelijk met een Franse soldaat naar de ouderlijke woning terug (JR, 3 oktober 1939).

Begin februari 1940 telt Moeskroen meer dan 1.000 onbewoonde huizen. Ook in Komen worden talrijke gemobiliseerde Fransen gevolgd door hun familie (B, p. 402). In de streek van Moeskroen zijn er 1.500 Franse families, vooral arbeidersfamilies, zonder gezinshoofd (JR, 26 september en 28 november).

Tabel 1: Verdeling van de huwelijksreeksen in de grensgemeente Halewijn (in % van het totaal aantal huwelijken)

	A	A	A	A	A		B	B	B	B		
	1	2	3	4	Tot.		1	2	3	Tot.		
'26-'30	39,2	13,5	1,7	—	54,4		4,4	1,4	0,3	6,1		
'39-'44	55,5	12,3	2,0	1,8	71,6		6,4	1,4	0,0	7,8		
3/9/'39- 5/9/'44	54,2	12,6	2,3	2,3	71,4		6,6	1,4	0,0	8,0		
	C	C	C	C	D	D	D	D	D	E	E	E
	1	2	3	Tot.	1	2	3	4	Tot.	1	2	Tot.
'26-'30	19,5	3,7	—	23,2	6,4	3,7	0,1	—	10,2	4,3	1,7	6,0
'39-'44	2,5	0,0	2,5	5,0	11,9	1,8	0,7	0,5	14,9	0,7	0,0	0,7
3/9/'39- 6/9/'44	2,3	0,0	2,9	5,2	11,5	1,7	0,8	0,6	14,6	0,8	0,0	0,8

Legende tabel 1:

- A1 : beide partners zijn woonachtig in de gemeente en beide partners zijn in Frankrijk geboren.
A2 : beide partners zijn woonachtig in de gemeente en één van de partners is in België geboren.
A3 : beide partners zijn woonachtig in de gemeente en beide partners zijn in België geboren.
A4 : beide partners zijn woonachtig in de gemeente en één van de partners is noch in België noch in Frankrijk geboren.
- B1 : één der partners is woonachtig in een omliggende Franse gemeente en beide partners zijn in Frankrijk geboren (*).
B2 : één der partners is woonachtig in een omliggende Franse gemeente en één van de partners is in België geboren.
B3 : één der partners is woonachtig in een omliggende Franse gemeente en beide partners zijn in België geboren.
- C1 : één der partners is woonachtig in een omliggende Belgische gemeente en slechts één partner is in België geboren.
C2 : één der partners is woonachtig in een omliggende Belgische gemeente en beide partners zijn in België geboren.
C3 : één der partners is woonachtig in een omliggende Belgische gemeente en beide partners zijn in Frankrijk geboren.
- D1 : één der partners is woonachtig in een niet-omliggende Franse gemeente en beide partners zijn in Frankrijk geboren.
D2 : één der partners is woonachtig in een niet-omliggende Franse gemeente en één van de partners is in België geboren.
D3 : één der partners is woonachtig in een niet-omliggende Franse gemeente en beide partners zijn in België geboren.
D4 : één der partners is in een niet-omliggende Franse gemeente geboren en één van de partners is noch in België noch in Frankrijk geboren.
- E1 : één der partners is woonachtig in een niet-omliggende Belgische gemeente en slechts één partner is in België geboren.
E2 : één der partners is woonachtig in een niet-omliggende Belgische gemeente en beide partners zijn in België geboren.

A-totaal, B-totaal, C-totaal, D-totaal, E-totaal: zie legende tabel Menen.

(*) met „omliggend” wordt bedoeld: „aangrenzend”.

Tabel 2: Verdeling van de huwelijksreeksen in de grensgemeente Menen (in % van het totaal aantal huwelijken)

	A	B	C	D	E	F
'26-'30	54,7	11,7	14,9	15,5	3,2	—
'39-'44	55,7	11,8	12,4	15,4	4,5	0,2
3/9'39- 6/9/'44	56,7	11,8	11,9	15,0	4,5	0,1

A : beide partners zijn woonachtig in de gemeente zelf.

B : één der partners is woonachtig in een omliggende Belgische gemeente.

C : één der partners is woonachtig in een omliggende Franse gemeente.

D : één der partners is woonachtig in een niet-omliggende Belgische gemeente.

E : één der partners is woonachtig in een niet-omliggende Franse gemeente.

F : één der partners is noch in België noch in Frankrijk woonachtig.

Moeskroen zelf herbergt 500 Franse families waarvan vader of zoon onder de wapenen is, en daarvan zijn er meer dan 400 die al zes maanden de steun van het Comité d'Entr'aide nodig hebben, lezen we in JR, 28 maart 1940.

Ook het treinverkeer vermindert sterk. Het reizigersverkeer in het station van Moeskroen daalt in september met 35 % t.o.v. augustus, terwijl de inkomsten 40 % lager liggen. Het binnenlandse verkeer stijgt wel met 20 %, maar het internationale verkeer vermindert met 90 %. In twee maanden tijd wordt het personeel gehalveerd. In december komt er weliswaar verbetering (JR, 11 november, 16 december 1939, 18 januari 1940). De voornaamste zorg van de man-in-de-straat blijft echter zijn broodwinning; dat brood wordt niet zelden over de grens verdiend. Belgische arbeidskrachten kunnen in Frankrijk aan de slag blijven (tot ongenoegen van werkloze Fransen) en de oorlogsindustrie draait op volle toeren, maar aan beide kanten van de grens rijzen er, vooral in september, ernstige moeilijkheden. JR, 19 september 1939, verslaat de onrust in het Moeskroense vakbondsmilieu over het toenemende aantal volledig werklozen. Noordfranse fabrieken en Franse fabrieken in de streek van Moeskroen draaien op halve kracht of sluiten. Arbeiders worden ontslagen of worden tijdelijk werkloos. In Comines-F stijgt het aantal werklozen van 80 naar 350. (11)

Tabel 3: Aantal werklozen in de 16 gemeenten van het Regionaal Tewelkstellings- en Werkloosheidsbureau Moeskroen volgens „Journal de Roubaix”.

	<i>Volledig werklozen</i>		<i>Tijdelijk werklozen</i>		<i>Totaal</i>	
	<i>16 gem.</i>	<i>Moeskroen</i>	<i>16 gem.</i>	<i>Moeskroen</i>	<i>16 gem.</i>	<i>Moeskroen</i>
Aug. 1939	3.710	1.370	9.223	3.301	12.933	4.671
Sept. 1939	15.295(1)	8.116	5.760	1.029	21.055	9.145
Okt. 1939	12.526	4.762	4.151	1.306	16.677	6.068
Nov. 1939	10.239	3.690	4.309	1.388	14.548(2)	5.078
Dec. 1939	9.092	3.232	4.097	1.168	13.189(3)	4.400
Jan 1940	7.645	2.592	5.099	1.446	12.744(4)	4.038
Febr. 1940	7.109	2.391	6.157	2.243	13.266(5)	4.634
Maart 1940	5.510	1.180	5.725	2.271	11.235(6)	3.451
April 1940	?	1.752	?	2.115	?	3.867(7)

(1) Vooral de vrouw is werkloos; 85% van de 28.581 verzekerden zijn grensarbeiders; bijna 50 % van het aantal verzekerden is werkloos; het werklozentotaal van de 16 gemeenten vertegenwoordigt 2,82% van het nationale, de laatste week van september was dit zelfs 6,58 % (JR, 19 september, 14 november, 16 november 1939).

(2) Het cijfer voor 30 november-4 december wordt gunstig beïnvloed door de statutaire periode.

(3) Op 11 december 1939 verliep bij velen de „carte frontalière” en werd een nieuwe soms geweigerd (± 400), waardoor het aantal werklozen steeg.

(4) JR, 16 maart 1940, spreekt van 12.738.

(5) De grensarbeiders kunnen nu op de 6e werkdag als „tijdelijk werkloze” ingeschreven worden, voordien mochten ze slechts 5 dagen of 40 uur werken; dit verhoogt overlappend het aantal tijdelijk werklozen.

(6) Redenen: vlotte tewerkstelling Belgen in Frankrijk, lichte oplevering plaatselijke industrie.

(7) Reden: Duitse inval in Scandinavië, exportland voor Moeskroen.

In tabel 3 groepeerden we de werkloosheidscijfers voor de zestien gemeenten die bij het Regionaal Tewelkstellings- en Werkloosheidsbureau Moeskroen waren aangesloten en die geregeld door het Bureau zelf aan JR bezorgd werden. (12) Een positieve trend naar mei 1940 toe valt niet te loochenen.

Dat er problemen waren, valt ook af te leiden uit het respectabele aantal stappen dat ondernomen wordt of uit brieven die geschreven worden naar de overheid door het Kortrijkse Secretariaat van de Grensarbeiders en de voor de regio verantwoordelijke instanties of specifiek sociale Moeskroense comités. In JR troffen we minstens een twintig vermeldingen aan. Hun desiderata betreffen voornamelijk de problemen van de grensarbeider en in minder mate die van de Franse families in de

De goed bewaakte Leiegrensbrug in Komen, 15 maart 1940.

streek. In concreto: een vlottere grenspassage door een efficiëntere controle, meer grensovergangen, de uitbetaling van lonen in Belgisch geld tegen een voordeliger koers, de afschaffing van onrechtmatige (Franse) afhoudingen op het loon, het recht op een zesde werkdag, speciale aandacht voor een regio die sterk afhankelijk is van de politiek-economische situatie in Noord-Frankrijk, wederzijds bezoekrecht voor echtgenotes en gemobiliseerde Fransen... (13)

Moeskroen is daarbij evenzeer begaan met de industriëlen uit het Noorden die belangen hebben in België (en vice versa) en die met de grensarbeiders tot de „bevoorrechten” horen die gemakkelijk(er) de grens over kunnen. Die belangen in België waren er: volgens Maerten was in 1930 60 % van de textielbedrijven in de streek in handen van het Franse patronaat (M, p. 47). Maar de vlotte grenspassage was er aanvankelijk niet: „Deze industriëlen worden dikwijls de toegang tot het Belgisch grondgebied ontzegd, wat de plaatselijke industrie benadeelt”, verklaart JR, 17 september 1939. De Moeskroense burgemeester vraagt bij het Belgisch Ministerie vrije doorgang voor hen. Het beheer van sommige Franse bedrijven in België is volledig in handen van gemobiliseerde of „gehinderde” Fransen, hetgeen

In Marchiennes vervangen Britse Bren carriers opgeëiste paarden (5 maart 1940) (foto). In Wervicq Sud (o.a.) vervingen arbeiders na hun dagtaak soms gemobiliseerde landbouwknechten (Imp. War Mus., London).

een normale concurrentie (o.a. met Duitsland!) onmogelijk maakt. (14)

Niet zelden speelt de laattijdige, ongunstige of bedrieglijke omwisseling van het loon de grensarbeider parten. Sommigen verliezen zelfs 50 % (JR, 25 september 1939). Om bedrog te voorkomen laat het Belgisch Ministerie in de douanekantoren al in september dagelijks de officiële wisselkoers aanbrenge. In de eerste helft van maart 1940 stelt JR (6, 11, 12 maart 1940) een verhoogde vraag naar Belgische arbeiders vast. De vereiste werkvergunning en andere documenten zijn gemakkelijk te krijgen; de werkgever neemt die beslommeringen soms zelf op zich! Ook de grenscontrole blijkt versoepeld. Vooral de textielsector (vraag naar vrouwen!) maar ook de metaalsector bieden werk aan. Begin april verklaart *Le Nord Textile* dat de plaatselijke textielindustrie zich de laatste weken gehandhaafd heeft. Een tekort aan grondstoffen, onmiddellijk beschikbare arbeidskrachten (mobilisatie!) en snel transport scheppen weliswaar lichte problemen. Nationale Defensie is de beste klant, maar ook de civiele sector voldoet. De uitvoer stijgt (JR, 10 april 1940). En toch luidt de grensarbeider juist nu de

Tourcoing 1 mei 1940. Engelse militairen op wandel door de straten na het beëindigen van hun „dagtaak”: een vertrouwd beeld voor menig grensbewoner (Imp. War Mus., London).

noodklok. Op 17 maart 1940 wijst JR erop dat het loon van de meeste grensarbeiders na omwisseling én onder het Belgisch bestaansminimum én onder de werkloosheidsvergoeding komt te liggen, aangezien het netto weekloon slechts 130 BF bedraagt. De Kortrijkse politicus Coussens vraagt bij de regering een dagvergoeding van 10 BF aan. Door een nieuwe loonsverhoging met 5 % in de Belgische textielsector en een forse Belgische indexstijging komt het grensarbeidersloon nog erger onder druk te staan (JR, 2 april en 13 maart 1940). In Halewijn en Wervicq Sud wordt gestaakt (JR, 11, 16 april 1940). (15)

Kort vóór 10 mei wordt er in de Brusselse Kamer in select gezelschap gedebatteerd over de benarde situatie van industrie, handel en grensarbeid in de zone Menen-Roeselare. De ministers vragen de resultaten af te wachten van de komende Frans-Belgische onderhandelingen en beloven daarna concrete maatregelen te treffen. (16)

Mei-juni 1940

De toenemende massa vluchtelingen die na de Duitse inval op zeker ogenblik voor een gesloten grens komt te staan, zet het

dagelijks leven aldaar op zijn kop. Op 18 mei wordt in Tor-konje (Tourcoing) een opgehouden vloed van 8.000 Belgen ineens doorgelaten, de dag erop incasseert de stad er nog eens 10.000 en een dag later 20.000. Als de grens definitief dichtgaat, neemt het aantal vluchtelingen enorm toe; er wordt geschat: Menen 40 à 50.000, Moeskroen 75.000, Kortrijk 150.000... „Van Poperinge tot Abeele is er op 20 mei over een afstand van 10 km in de massa geen beweging meer te krijgen”. (17)

De Franse grensgemeenten zijn gastvrij geweest, ook al werd de sfeer even vertroebeld door vijandige reacties tegenover de Belgen („les boches du Nord”) na de Belgische capitulatie. „Rien pour les belges” stond er op sommige winkeldeuren te lezen. (18) Ward Ruyslinck legde de sfeer van die exodus vast in zijn (verfilmde) roman *Wierook en Tranen* (1958). De autobiografische context ervan is bekend, maar het gezin De Belser kwam anders dan in de roman, niet vast te zitten aan de grens bij Menen. Het kon via een grensovergang bij Watou het dorpje Audruicq bereiken. (19) Een ander „literair” groepje dat wel in Menen bleef steken, was het gezin van Felix Timmermans, dat verscheidene dagen in de Ostenstraat 3 (Menen) zijn intrek nam. (20)

Voor de Britse militairen en de Franse Sûreté bestaat er echter geen grens meer, gezien het feit dat zij zowel op Frans als op Belgisch territorium opereren. Feys spreekt voor Wervicq Sud: „Vanaf de Duitse invasie in België verrichtten de Engelse militairen controles met een ongewone ijver. Ik begaf me toen met mijn makkers per fiets naar mijn werk in Roncq, 8 km verder. Tot 5-6 keer, zowel op de heen- als op de terugweg, moesten we stoppen voor een controle”.

De in België al of niet vóór 10 mei opgestelde en aan Frans-Britse instanties overhandigde lijsten met „staatsgevaarlijke” personen leiden tot tragedies, die later door de Duitse propaganda (o.a. via het *Journal de Roubaix*) gretig worden benut. (21) Plaatselijk wordt op 16 mei in Menen de arrestatie verricht van vier verdachten, waarvan er twee sterven tijdens hun voettocht naar Duinkerke. We zien de absurde terechtstelling in Roncq van ex-Tourrenner Julien Vervaeke door Engelse mili-

Op 25 mei 1940 vernielden Britse artilleristen een hele huizenrij op de Menense grenswijk „Barakken” (Repro Bille, Menen).

tairen na zijn arrestatie in Menen. In Kortrijk richt de Franse Sûreté op 11 mei zelfs een bureau in en de dag erop brengen Engelse M.P.'s tien gevangen genomen inwoners naar Rijsel over. In Helkijn fusilleren de Britten vier burgers. (22)

Vanuit strikt militair standpunt blijft de grens op sommige plaatsen wel een realiteit, omdat de Britten vanuit de Grenstelling opereren. In Torkonje (Tourcoing) laten ze de burgers evacueren tussen de boulevard Industriel en de grens, plaatsen er mijnen, die even later acht burgers doden (waaronder drie douanebeambten) en twintig verwonden. Om strategische redenen vernielden Britse artilleristen die in Halewijn liggen, op 25 mei op de Menense grenswijk Barakken een hele rij huizen en de watertoren. Een ander frappant feit is het misverstand over de verdediging vanaf 25 mei van Menen, de scharnier tussen de Belgische Leiestelling en de Frans-Britse Grenstelling. Beide partijen laten de verdediging van die scharnier aan de andere over en het zijn twee Menense burgers die op 25 mei de verraste Belgische liaisonofficier over de Britse „egelbeweging” inlichten! (23)

In de slag om de Leie en Passendale (24-28 mei 1940) blijft de

Douanecontrole in Halewijn op 1 maart 1943 (Navorsingscentrum Gesch. 2e W.O., Brussel).

grens een rol spelen. Eerst wordt het Belgische Leiegrensgebied en het achterland aanzienlijk beschoten vanuit de Grensstelling zodra de Duitsers er aanwezig zijn. Dit gebeurt o.a. vanaf de Halewijnberg en de Colbras. Bovendien kan de concentratie van vluchtelingen door de gesloten grens het aantal slachtoffers maar verhogen, vooral bij luchtaanvallen. Tussen 24 en 28 mei 1940 staan in Wervik 28 en in Menen 87 burgers als „gestorven voor het vaderland” ingeschreven. Poperinge telt 221 doden, waarvan ongeveer 179 burgers. (24)

Bezetting en bevrijding

1. *Onder Brussel*

Om strategische, economische en etnische motieven worden de departementen Nord en Pas-de-Calais onder het toezicht van de Militärbefehlshaber in Brussel geplaatst: op 7 juli 1940 wordt de Sommegrens, „de natuurlijke grens tussen Germanen en Latijnen” (25), een streng gecontroleerde overgang en wordt de Frans-Belgische grens dikwijls ervaren als een gemakkelijker te nemen barrière: „Tot in 1943 is Brussel voor een Rijselaar gemakkelijker bereikbaar dan Parijs” (DRN, p. 594).

De eerste twee van de hoger vermelde motieven zijn in het dagelijks leven het sterkst voelbaar geweest, al denkt menige Duitser die in de grensstreek aankomt, dat ook het derde bij de (Frans-)Vlaamse man-in-de-sstraat aanslaat. Zo voelt Lt. Bullinger (van het o.a. in Menen-Halewijn ingekwartierde 34e I.R.) dat de blonde (!) Vlaamse bevolking van Ieper en Rollegem-Kapelle zich over de Duitse aanwezigheid verheugt. De talrijke Franstalige opschriften in Ieper ziet hij als iets onnatuurlijks. (26) Toch reageren zowel bezette als bezettende vooraanstaanden tegen een mogelijke annexatie. Feys' reactie vertolkt de reactie van de kleine gemeenschap van Wervicq Sud: „Ik herinner me plaatselijk weinig commentaar op de 'hereniging' onder Brussel. Ikzelf was er zeker niet door geschokt, toch niet in het begin, gezien we hier dagelijks met Belgen in contact kwamen: in elke fabriek van Wervicq Sud en omgeving waren er talrijke grensarbeiders en in de meeste families waren beide nationaliteiten vertegenwoordigd. De grens was dus eerder symbolisch. Pas wanneer bleek dat die annexatie in geval van een Duitse overwinning een feit zou worden, wakte dit bij sommigen groeiend verzet”.

Het (door de Duitsers minder gewaardeerde) separatistische engagement van Gantois e.a. beroert het gewone Frans-Vlaamse volk weinig of niet. Lentacker spreekt in dezelfde zin en Marescaux maakt er in zijn lokale dagboeknieuws geen melding van. (27)

Op Grammens' controletochten in het (taal)grensgebied wordt wel bitsig gereageerd. Waasten stoort zich aan zijn aanmerking over de aanwezigheid van 33 van haar jonge inwoners in het minderwaardig (!) onderwijs in Frankrijk. Ook Komen is anti. (28)

Al bij al heeft het economische motief van de fusie met België voor het dagelijks leven in de betrokken departementen de belangrijkste betekenis. Gedurende meer dan een jaar probeert het militaire bestuur de commerciële bedrijvigheid van het Noorden in Belgische en Duitse richting te sturen (NEII, p. 2). Dat Noord-Frankrijk voor Duitsland produceert, valt sterk op aan de grens en ontlokt Marescaux op 13 januari 1941, bij het zien van het drukke goederentransport, de volgende aanmer-

Tabel 4: Enkele referenties naar het aantal krijgsgevangenen

<i>Plaats</i>	<i>Inwoners</i>	<i>Tijd</i>	<i>Aantal KGV</i>	<i>Bron</i>	
Geluwe	5.669 (1940)	Aug. '40	± 70	Flament A. & J. Altes M.	
		5- 4-'41	0 Belgen 1 Frans- man		
Le Nord & Pas-de-Cal.	—	—	100.000	NEII, p. 18	
Le Nord	—	24-11-'42	85.000	JR	
Moeskroen	35.939 (1940)	16- 1-'41	353	JR	
		23- 1-41	275	JR	
		11- 6-'41	265	105 Belgen 150 Fransen	JR
		8- 1-'42	229	74 Belgen 155 Fransen	JR
		5- 6-'42	70	70 Belgen	JR
		24- 9-'44	189	69 Belgen 120 Fransen	NE
Wervicq Sud	2.002 (1936)	9-10-'41	120	JR	
		27-10-'43	90	Marescaux	
Bousbecque	3.084 (1942)	18- 2-'42	157	JR	
Halluin	13.278 (1936)	5- 6-'42	649	JR	
Tourcoing- Phalempins	(1)	30- 7-'42	300	JR	
„Tourcoing et ses cantons”	—	14- 1-'44	5.000	JR	

(1) Tourcoing zelf heeft volgens JR, 3 januari 1942, op 31 december 1941 70.423 inwoners; dit cijfer bevat niet: de krijgsgevangenen, de weggetrokken arbeiders en de nog niet teruggekeerde vluchtelingen.

king: „Sur la route des chariots de bricques toujours s'en vont vers la Belgique et aussi d'immense camion auto de lin en bottes (sic). De temps à autre du lin filé de belle qualité. Tout va sans doute partir pour la 'Riche Allemagne' qui ne manque de rien comme dit Goebbels”. (29)

Verwijten aan het adres van de Belg i.v.m. de vlottere vrijlating van de Vlaamse krijgsgevangenen t.o.v. de Franse zijn in Marescaux' lokaal nieuws afwezig. Integendeel, hij stelt op 11 mei 1942 vast dat het publiek op het plaatselijke feest t.v.v. de krijgsgevangenen voor 50 % uit Belgen bestaat. We citeren tevens de stappen van de Westvlaamse gouverneur (in 1940) en de Moeskroense burgemeester (1941) om de in zijn provincie

wonende krijgsgevangenen thuis te krijgen (30), evenals de concrete hulp van gemeentebesturen en talrijke Frans-Belgische organisaties aan de betrokkenen in de grensgemeenten. Het *Journal de Roubaix* besteedt er nu en dan aandacht aan. Soms verneemt de lezer eveneens het aantal krijgsgevangenen. We groepeerden enkele van die vermeldingen in tabel 4.

2. De zwarte markt

De grens en de zwarte markt zijn tijdens de bezetting meer dan ooit twee handen op één buik geweest. Die zwarte markt krijgt zowel in de lokale pers, als bij Marescaux en heel wat anderen ruime aandacht. Ze wordt aanvaard zolang „overleven” het motief is, ze wordt verguisd wanneer het om persoonlijk winstbejag gaat. Niet zelden laadt de Belg een odium op zich. (31) Lentacker wijst erop dat er in België proportioneel meer krijgsgevangenen of arbeidskrachten vrijkomen dan in Frankrijk. Deze vinden op de eigen beperkte of verlamde arbeidsmarkt geen werk en gaan o.a. in Frankrijk werken. Die broodwinning-in-den-vreemde, de voor smokkel ideale bebouwing aan de Belgische grens, en het in beide buurlanden verschillend toegepaste rantsoeneringssysteem activeren de Belgische fraudeur aan beide kanten van de grens (L, pp. 570-571). Al op 30 augustus 1940 vermeldt JR dat de voedingswaren in België goedkoper zijn, in tegenstelling tot alcohol en textielproducten. In het Noorden en het Nauw van Kales zijn de zwarte marktprijzen de hoogste van Frankrijk (NEII, p. 20).

Volgens Maerten kon de sociaal zwaarder getroffen arbeidersbevolking van Moeskroen door de zwarte markt en m.m.v. de zuiderburen de miserie beperken (M, p. 100, p. 165, p. 368). De Moeskroense burgemeester wijst er echter op dat zijn stad weliswaar steeds een smokkelcentrum is geweest, maar dat die smokkel tot nog toe een soort lokale folklore was en dat men nu beter spreekt van een echte misdaad tegen de gemeenschap... „l'âge d'or de la contrebande est passé” (JR, 17 mei 1941). (32) De Geluwse schepen Flament veroordeelt het winstbejag evenzeer, maar hij troost zich met de gedachte dat veel kanslozen als tabakdrager naar Menen-Moeskroen de hongerwinter van 1942-1943 zachter hebben kunnen maken. (33). Marescaux haalt minstens een dozijn keren uit naar woe-

keraars en/of lakse controlediensten. Een paar keer vermeldt hij de ononderbroken sliert smokkelfietsers; uiteraard overschrijden ze niet allen de grens. De talrijke (!) vermeldingen van betrapte „smokkelfietsers” in JR verzinken erbij in het niet. Marescaux citeert op 22 februari 1942 kardinaal Liénarts schriftelijke veroordeling van de zwarte markt. In Wervicq Sud en Geluwe haalt de geestelijkheid vanaf de preekstoel zwaar uit naar de boeren en handelaars. De gemeenteraad van Bousbecque vreest zelfs dat al die fraude de goede naam van de landelijke gemeenschap schaadt. (34)

JR bekritiseert vooral de Belgische arbeider die het land dat hem werk verschaft, komt leeghalen. JR, 19 december 1941, publiceert trots de „buit” van de douane van Tourcoing en onderstreept het nationaal belang van haar controle. Daarentegen valt niet te loochenen dat de in JR vermelde betrapte smokkelaarsgroepjes soms zowel Belgen als Fransen bevat. De geverbaliseerden zijn meestal grensbewoners, al blijkt Frankrijk ook vanuit verdere oorden een tochtje waard: de Borinage (!), de Brusselse en Antwerpse agglomeraties...

In de loop van de bezetting verloopt de grenscontrole met wisselende intensiteit. Kort na de Duitse overrompeling was er zelfs geen, in Noord-Frankrijk was de rantsoenering nog niet van kracht en de wisselkoers was voor de Belg gunstig, schrijft Dejonghe. Hij citeert de klacht van een inwoner van Wattrelos aan prefect Carles: „Et que dire de ces milliers de Belges et autres étrangères [...] qui, [...], s’abattent sur nos villes frontières où [...] ils viennent vider tout ce qui s’y trouve”. Pas vanaf 1942 wil de bezetter serieus werk maken van de strijd tegen de zwarte markt. (35)

De onafgebroken rubriekjes in JR over aangeslagen smokkelgoed wisselen de hele bezetting door af met klachten van machteloosheid en verontwaardiging. Volgens JR, 3 oktober 1940, is vooral de Franse grensoever met zijn talrijke straatjes naar de Leie toe het zwakke punt in de „verdediging”. Recent opgerichte barricades werden er in één nacht vernield. In augustus en september 1940 zijn de langs de grens liggende textiel fabrieken van Tourcoing het doelwit van gewapende bendes. (36) Tussen 21 augustus 1940 en 29 augustus 1944 verslaat JR

minstens 25 confrontaties met geweld tussen smokkelaars (meestal bendes!) en douane of aanverwante diensten, in de door ons besproken grensgemeenten. JR, 28 oktober 1940, kondigt voor Moeskroen een samscholingsverbod bij de grens aan. Op 20 november 1940 wijst de OFK Rijsel erop dat de 800 Duitse douanebeambten de intensieve smokkel aan de grenzen van het Noorden en Pas-de-Calais niet kunnen lamleggen. Zij vraagt dat aantal te verdubbelen (NEIII, p. 4).

Het tijdens de bezetting toenemende banditisme is wel geen typisch grensverschijnsel, maar we wijzen er toch op dat de bendes hier meer dan eens uit Belgen en Fransen bestaan en dat ze wel eens grenswijken als schuiloord verkiezen. (37)

Ook veel smokkelaars hebben lef. Ze geven zich uit voor tolbeambten en slaan goederen aan; anderen trekken Duitse uniformen aan en vervoeren hun lading met Duitse legervoertuigen. (38) Eén voorbeeld slechts: in 1941 laat het St.-Aloysiuscollege Menen door twee Rekkemse smokkelaars-in-Duits-uniform vanuit Elier (Seclin) (F) een vrachtwagen tarwe bij klaarlichte dag naar haar kelders brengen. (39)

Het benutten door de Belg van al of niet fictieve handelsadressen in Frankrijk voor het aanleggen van een stock, of het ophalen van „pakjes” in een grensstation (desnoods in zelfgelode postzakken!) is een andere door JR vaak geciteerde methode. Sluikstokerijen en aanverwante bedrijfjes, of aangelegde stocks liggen dikwijls dicht bij de grens of aan de Leieoevers. De controle slaat herhaaldelijk (succesvol!) toe op stations, bij tramhaltes („tram R” tussen Tourcoing en Halewijn!), of in beruchte smokkelaarswijken (o.a Keizer Karel, Menen, JR, 16 maart 1943).

Voor de smokkelaar is de grens vaak gewild of ongewild kaas met gaatjes. De Duitse Wehrmacht-Lt. Ebser, die in 1940 op de Menense Barakken in kwartier is, laat zijn gastheer elke nacht ongestoord smokkelen. Een groep Geluwse werkweigerars vlucht in juli 1943 's nachts aan de Pont Neuf (Menen) moeiteloos de grens over. De Duitse commies Pitchner kijkt op zekere nacht passief toe als een hele kudde vee in Komen de Leie overzwemt... (40)

Niet iedereen heeft geluk. Van 1 mei tot 31 oktober 1941 regis-

treerde de Halewijnse douane 703 inbreuken: slechts elf gevallen kwamen voor de rechtbank, waarna tegen vijftien personen gevangenisstraffen werden uitgesproken (JR, 12 november 1941). In april 1944 werden 280 inbreuken geregistreerd. Tourcoing noteerde volgens JR, 19 december 1941, in zes maanden tijd 1.241 zaken, waarvan er 42 naar de rechtbank werden verwezen (of 26 van de 1.656 betrokken personen). Soms staat een Belg in Frankrijk terecht en omgekeerd (JR, 22 augustus 1942; JR, 16 juli, 18 november 1943). De aangeslagen goederen komen ten goede aan sociale organisaties.

Het „corpus delicti” van de fraudeur is niet zelden de in België strenger gereguleerde tarwe en witte bloem: hier mag immers slechts „geboude bloem” gemalen worden. Op 31 oktober 1941 heeft de Halewijnse douane na een half jaar 18,5 ton aan tarwe of bloem in beslag genomen. In december 1941 bedraagt de buit in Torkonje (Tourcoing) in een overeenkomstig tijdsbestek o.a. 25,5 ton tarwe, bloem of deegwaren; 88 % van de totale buit ging richting België. Marescaux vermeldt op 13 januari 1941 dat er hierbij zelfs Belgische woekerwinsten van 600 % gescoord worden. Door het zich illegaal aanschaffen van Franse broodzegelsboekjes kan menige Belg zich bovendien een extra-rantsoen aanschaffen. JR citeert deze praktijk minstens vijf keer in Halewijn. Of de Belg laat zich bij verhuizing naar België in Frankrijk niet schrappen en haalt in beide landen een rantsoen af (drie keer vermeld in JR).

Zelfs aan de top wordt er over ruil onderhandeld: Frankrijk heeft (o.a. voor haar wijnbouw) gebrek aan kopersulfaat, en aan wijn. Zij vraagt of België dit kan leveren in ruil voor tarwe (JR, 25 juli, 17 augustus 1941).

„Le tabac belge” is een ander leidmotief dat in de smokkelrubrieken van JR voorkomt. Marescaux merkt op 11 mei en 25 augustus op dat de anders zo opvallende peukjes in de straten van Wervicq Sud een rareteit geworden zijn: „quelques rares mégots sont ramassés par des malheureux qui n’ont même pas le moyen de se payer le tabac belge qui est d’ailleurs vendu très cher maintenant, 600 FF le kilo au minimum [...] Ceux qui fument le cigare font scandale”. De geciteerde prijs werd veroorzaakt door de grenssluiting van april-mei 1943, een

maatregel die de verkoopprijs van 480 naar 600 FF joeg (6 mei 1943).

In België is de invoer van concurrerende uitheemse tabak verboden en kunnen, ondanks de strenge reglementering, ook niet-gespecialiseerde planters aan tabaksteelt doen. De kwaliteit gaat bergafwaarts en wanneer West-Europa zich in 1946 weer uitheemse soorten kan aanschaffen, krijgt de Belgische tabaksteelt de rekening gepresenteerd. (41)

We wijzen er tenslotte op dat het „binnenrijgen” van voedingswaren, tabak, brandstof en de rijke variëteit van andere brood- of woekernodige smokkelwaar in de stad problematischer was dan op het platteland. Marescaux zinspeelt frequent op dit verschil, al laat hij de nood van zijn eigen gemeente evenzeer doorschemeren. De concentratie van (grens)arbeiders in een stad als Moeskroen versterkte dit fenomeen nog.

3. Arbeid

In juni 1940 telt België 500.000 werklozen; Frankrijk verliest anderhalf miljoen krijgsgevangenen. De oorlogsindustrie draait, maar de bedrijvigheid in de textielindustrie van het Noorden en het Nauw van Kales is tot op een kwart van zijn vooroorlogse peil gedaald, en de Noordfranse economische activiteit is gehalveerd. De fabrieken kampen constant met een tekort aan grondstoffen, brandstof en afzetgebieden. (42)

Het Belgische grensarbeidersmilieu vindt in Frankrijk niet langer dezelfde kansen als voorheen. In april 1940 waren er nog 24.700 grensarbeiders, in 1943 nog slechts 15.000, schrijft Dejonghe. De OFK Gent vindt dit aantal nog te hoog, want ze zijn nuttiger in Duitsland of België (DRN, p. 597). Maerten stelt vast dat in Luigne (september 1940) en in Dottenijs-Herseeuw (december 1940) de grensarbeid totaal is teruggeval- len, maar schat dat daar later verbetering in gekomen is. In juli 1942 spreekt Flament voor Geluwe over een beperkte werkge- legenheid in Franse bedrijven. (43)

In het begin van de bezetting is 12 % van de gezinshoofden in Noord-Frankrijk werkloos (NEII, p. 20). In JR kunnen we de situatie in de Belgische grensstreek volgen. Het aantal werklo- zen in de zestien gemeenten van het Bureau Moeskroen

bedraagt begin augustus 1940 ongeveer 90 % van de 28.000 verzekerden („veel vrouwen werden weer huisvrouw, ongeveer 450 arbeiders vertrokken naar Duitsland”). Op 3 mei 1941 is dit aantal geslonken tot 8.110, waarin er 5.833 volledig werkloos zijn. Moeskroen en Menen zijn de assepoesters van de familie van zestien. In november 1940 telt Moeskroen nog 5.200 volledig werklozen en krijgt bijna 50 % steun van de C.O.O. In februari 1941 telt het nog slechts 3.250 werklozen, maar de stad blijft met Menen beklagenswaardig. Moeskroen wordt door de staat erkend als „arme gemeente”. In januari 1942 is slechts Oostende er in West-Vlaanderen even erg aan toe. (44) Het budget van zuiderbuur Tourcoing is evenmin rooskleurig. (45)

In JR, 7 mei 1941, wordt voor de eerste keer gesproken over de fusie van zes gemeenten in één Groot-Moeskroen. Dit urbanisatieplan komt in JR nog ongeveer vijf keer ter sprake. Het wil (vooral in de textielsector) de werkgelegenheid bevorderen en het richt zijn afzetmarkt vooral op Noord-Frankrijk. Het blijft echter bij plannen.

De vraag naar Belgische seizoenarbeiders is gunstig, maar ze wordt gedwarsboomd. In 1941 beperkt het Arbeitseinsatz in Brussel het door Parijs gevraagde aantal van 15.000 tot 5.000 (DRN, p. 597). Bruggeman bezorgt de verhouding tussen het aantal gevraagde en het aantal opgedaagde Belgische *bietenwerkers* in andere jaren. In 1942: 12.328-7.629; in 1943: 10.585-6.595; in 1944 daagden 3.155 werkers op. (46) Weliswaar wonen de seizoenarbeiders minder in de grensgemeenten. Bovendien werken in het Noorden en het Nauw van Kales in 1942 respectievelijk slechts 0,6 % en 3 % van de in Frankrijk werkzame Belgische seizoenarbeiders. In 1939 vroegen dezelfde departementen bij het Plaatsingsbureau respectievelijk 12,5 en 10,3 % van het totaal aan. (47) Uit JR, 17 april, 23 april 1941; 24 mei, 14 juni 1942 en 11 januari 1943 haalden we: de hogere vraag naar Belgische seizoenarbeiders door de afwezigheid van eigen (krijgsgevangenen) landbouwwerkers, de faciliteiten die Frankrijk aan de Belg wil geven i.v.m. sociale vergoedingen en geldkoers en het feit dat er in 1942 ongeveer 19 % meer industriële bieten worden gezaaid dan in 1941. (48)

Menen 1944. Leden van de filière „Regina”. De Amerikaanse piloot Conrad (midden) werd door Jenny Trachez (Menen) en haar oom Edouard Devos (Halewijn) de grens overgebracht. Hij was niet de enige. (Bille, Menen)

De vrijwillige en de verplichte arbeid voor de bezetter doen de aanvankelijk hoge werkloosheidscijfers geleidelijk dalen. De Belg vindt o.a. werk op Duitse vliegvelden en in Duitse werkplaatsen, ook in Frankrijk. Marescaux bekijkt de dagelijkse stoet Belgen naar het vliegveld van Bondues met gemengde gevoelens: flink betaalde collaborateurs die weliswaar toch ergens hun brood moeten verdienen. Hij heeft de indruk dat er in Bondues hoofdzakelijk Belgen werken. Vgl.: in januari 1943 werken 28.648 Belgen als arbeider op de bouwterreinen van de Luftwaffe en Kriegsmarine in het Noorden en Pas-de-Calais of 54 % van het totaal (tegen 38 % Fransen) (DRN, p. 599). In 1942 wordt de verplichte arbeid ingevoerd en starten de razia's op werkweigeraars. Tussen 16 juli 1943 en 27 augustus 1944 vermeldt Marescaux ongeveer twintig invallen in Wervicq Sud en onmiddellijke omgeving. Hij verwijst tevens ongeveer veertien keer, meevoelend, naar acties over de grens, vooral in Wervik (9x). Soms gaat het hier ook om speurtochten naar piloten of verzetslui. Van 26 april t.e.m. 28 april 1943 houden de Duitsers aan de grens in Wervicq Sud de Belgische

arbeiders op. Bij invallen in Wervik-B wordt ook wel eens een Fransman gearresteerd. (49)

4. *Verzet en bevrijding* (50)

De agglomeratie Moeskroen was voor het verzet belangrijk, besluit Maerten in zijn uitvoerige studie over dit aspect in die streek. Door Moeskroen snijden de spoorlijnen Gent-Kortrijk-Moeskroen-Rijsel en Moeskroen-Doornik-Brussel, terwijl het trein- en tramverkeer vlot in dat van de stedengroep Torkonje (Tourcoing)-Robeke (Roubaix)-Rijsel overvloeit. Dit stukje grens wordt m.a.w. een druk passagepunt van militair transport, werkweigeraars, neergehaalde piloten, „verbrande” verzetslui, enz. De grens blijft uiteraard een (Duits) controlepunt, dat door de bloeiende smokkel soms extra-aandacht krijgt, maar douane en spoorwegpersoneel behoren niet zelden zelf tot het verzet. Bovendien wordt de samenwerking tussen het Belgische en het Franse verzet in de loop van de bezetting steeds groter. Maerten illustreert dit het overvloedigst. Andere bronnen bevestigen het, ook voor andere grensgemeenten. Een greepje uit de resem voorbeelden spreekt voor zich. In de *agglomeratie Moeskroen*: de groep Lejeune-Leman bestrijkt ook Noord-Frankrijk en bevordert door inlichtingen de efficiëntie van de bombardementen op Tourcoing en Kortrijk; de Belgische verzetspionier Zéro richt Zéro France op (met cel in Robeke (Roubaix); Moeskroen is verbonden met de communistische grenscel in Rekkem, die de Frans-Belgische K.P.-contacten op de as Brussel-Parijs garandeert; vanuit Frankrijk wordt munitie en papier voor de sluikpers getransporteerd. De *Groep Komen-B* verzamelt constant inlichtingen in Noord-Frankrijk; vanaf 1943 coördineren Komen en Comines-F hun verzet en ressorteert de Franse groep geruime tijd onder het Belgische A.S.; zowel de Belgische als de Franse douane werken actief mee. De *Groep Menen* brengt piloten over en geeft inlichtingen door i.s.m. de Halewijnse douane; na juni 1942 vormen „Menen en omgeving” (800 man) en „Halewijn-Bousbecque-Wervicq-Comines” (500 man) lange tijd één groepering. Bij de bevrijding leveren het Belgische en Franse verzet meer dan eens slag op elkaars grondgebied: Moeskroen in Rij-

Bombardement van het station van Torkonje (Tourcoing), mei 1944 (hier wellicht 13 mei) door de 2nd Tactical Air Force (Imp. War Mus., London).

sel (M. p. 298), Robeke (Roubaix) en Torkonje (Tourcoing) (M, p. 316); het F.F.I. in Moeskroen (M, p. 318), Menen, Wervik, Zwarte Berg en Poperinge, Komen (B, p. 486, p. 497, p. 507), Kortrijk (VBIII)... De talrijke grensoverschrijdende familiale, vriendschappelijke en beroepsrelaties vergemakkelijkten natuurlijk de contacten.

De idee dat Duitsland, zoals in Wereldoorlog I, de (te verslaan!) gemeenschappelijke vijand is, verenigt Fransen en Belgen evenzeer. Elf november staat natuurlijk voorop, maar op 11 juli (Jeanne d'Arc) en 14 juli is er op de (beknotte) herdenkingen ook wel „eens” een Belgische delegatie aanwezig. Het beluisteren van de B.B.C. versterkt dit eenheidsgevoel nog. „Mon pain quotidien” noemt Marescaux het radionieuws en hij volgt soms ook de Belgische uitzending.

De bombardementen in de behandelde grensgemeenten blijven lange tijd beperkt tot de raids op de elektriciteitscentrale van Komen (Comines), aangezien de industrie hier van minder belang is voor het Duitse krijgsbedrijf. Naar D-Day toe echter worden de spoor- en waterwegen tactisch gevisieerd door luchtmacht en verzet. Ook voor de bommen is de grens uiteraard

„Le train de l'amitié franco-belge" rijdt op 11 september 1944 van Torkonje (Tourcoing) naar Moeskroen, waar de bevrijding en de hervatting van normaal treinverkeer tussen beide steden door spoorwegpersoneel, verzet en vooraanstaanden uit Moeskroen, Torkonje (Tourcoing), Robeke (Roubaix) en Neuville worden gevierd (Cliché Arch. Mun. Tourcoing; Arch. Nord Eclair).

een fictieve lijn. Intussen mogen we niet vergeten dat heel wat Belgen over de grens werkzaam zijn!

In JR worden de Belgische en Noordfranse bombardementen in één adem genoemd, samen met de voor het publiek moreel niet onbelangrijke open kritiek van de Franse en Belgische kardinalen op de R.A.F. (51) In de raids op Comines-F (centrale) in 1941-1942 vallen twee van de ± 45 doden op Belgisch territorium. Onder de Amerikaanse bommen op Le Bizet (B)-Houplines (F) op 9 september 1943 sterven negentien Belgen en twintig Fransen. Voor Wervicq Sud zijn de bombardementen van Kortrijk op 26 maart 1944 (danteske beschrijving bij Marescaux!) en 21 juli 1944 angstwekkender dan de raids op Rijsel. Na de raid op het station van Torkonje (Tourcoing) op 11 mei 1944 telt men onder de 77 slachtoffers twaalf Belgen (meestal werkkrachten van de fabriek Scalabre). (52)

Het opblazen van de sluizen in Menen door het verzet (28 april 1944) verlamt evenzeer het Noordfranse Leieverkeer als de werking van de elektriciteitscentrale in Comines-F.

De talrijke vernielde Leie(grens)bruggen kunnen niet beletten dat de twee grensgemeenschappen de samen bevochten bevrijding ook samen vierden. De naoorlogse herdenkingen hebben niet zelden een geallieerd karakter behouden.

Conclusie

Uit de geraadpleegde bronnen blijkt, dat wat betreft het dagelijks sociaal verkeer tussen de twee grensgemeenschappen, de grens in de Schemeroorlog ondanks de wederzijdse solidariteit meer gehinderd heeft dan in de bezettingstijd, niet het minst voor de „vreemde nationaliteit”.

Vooraf in het begin van beide periodes is de broodwinning van de grensarbeider in het gedrang gekomen. Na de Duitse invasie raakte de grensarbeid in de echte zin van het woord blijvend in het slop.

De aanwezigheid van de grens heeft de zwarte markt tot een ongekende bloei gebracht of beruchtheid gegeven. Die zwarte markt kon enigszins de hachelijke toestand van een deel der bevolking matigen.

Het verzet in een voor de geallieerden niet onbelangrijke zone werd steeds meer grensoverschrijdend. De wrevel die bij gelegenheid tussen de twee gemeenschappen voelbaar was, werd voldoende gecompenseerd door solidariteit in sociale zorg en verzet.

Noten:

(1) Vaker vermelde bronnen voorzagen we van afkortingen, gevolgd door de geciteerde blz.:

B: BOURGEOIS, H., *Une commune de Belgique durant la guerre: Comines 1939-1944*, Mém. de la Soc. d'hist. et de la rég., Tome XVI, Comines, 1986.

DRN: DEJONGHE, E., *Les relations frontalières franco-belges de 1939 à 1944*, in *L'Occupation en France et en Belgique 1940-1944*, o.l.v. E. DEJONGHE, Tome II, *Revue du Nord*, no. 2 hors-série, Lille, 1988, pp. 585-604.

JR: *Journal de Roubaix*. We bestudeerden in alle nummers tussen 1 september 1939 en 30 september 1944 de rubrieken die de door ons behandelde regio bestrijken; we konden hierbij voor 75 % op de „Edition belge” een beroep doen. Over de relatie met het dagelijks leven van deze door de bezetter gedirigeerde krant, cfr. LRN, p. 558 en M, pp. 54-55. In Mene werd iemand die van het lokale nieuws steeds op de hoogte was in de volksmond wel eens de *Journal de Roubaix* genoemd.

LRN: LENTACKER, F., *Image de la Belgique et des Belges dans le Nord de la France de mai 1940 à septembre 1944*. In hetzelfde werk opgenomen als vermeld onder DRN; pp. 557-578.

M: MAERTEN, F., *La Résistance dans la région mouscronnoise pendant la seconde guerre mondiale (mai 1940-septembre 1944)*, Mém. de la soc. d'hist. de Mouscron et de la rég., Tome VI, fasc. 1, Mouscron, 1984.

MWS: dagboeken bijgehouden door MARESCAUX uit Wervicq Sud van 31 december 1940 t.e.m. 8 mei 1945 (het cahier 1 oktober 1942 t.e.m. 13 februari 1943 ontbrak). Marescaux was vanaf 17 maart 1941 gemeentebtenaar, daarvoor wegwerker-fietshersteller.

NEI, NEII, NEIII: CAUDRON, A., e.a., *1939-1945 dans le Nord de la France et en Belgique*, nos. 1-2, Nord Eclair, Coll. Histoire Vivante, Roubaix, 1987.

VBI, II, III: VANBOSSELE, J., *Kortrijk tijdens de Tweede Wereldoorlog*, delen I-III, Kortrijk, 1987-1988.

(2) DRN, p. 587, pp. 590-591: i.v.m. argwaan 2e Bureau en prefect Carles, en de ondoenbare grenscontrole. COUWENBERG en PAUWELS in *Het (BE) Leger in mei 1940*, Krijgsschool Brussel, 1971. Titel 1, p. 14 verwijzen weliswaar naar geheime maar geoorloofde Frans-Britse militaire verkenningen in België.

(3) Zie vooral NEI, p. 20, over de smokkel van communistische propaganda in de regio Menen-Moeskroen en de Frans-Belgische K.P.-contacten. Cfr. ook DRN, p. 592; NEI, p. 8; JR, 28 november 1939 (illigale druk in België van het in Frankrijk verboden blad *L'Humanité*). Lokale K.P.-activiteit W.O. II: JR, 24 februari 1940 (Herseeuw) / JR, 9 april 1940 en M, pp. 53-54. p. 369, pp. 171-173 (Moeskroen) / VBII, p. 75, p. 123 (Kortrijk), DENECKERE, B., *De Westvlaamse klandestiene pers tijdens de Tweede Wereldoorlog*, KUL, 1976 (o.a. Wervik, pp. 50-52!). NEII, pp. 52-53.

(4) DU BOSCH, T., *La résistance d'une administration communale face à l'occupant: Warneton 1940-1944*, Mém. de la Soc. d'H. de Comines-Warneton, t. XV, 1985, p. 444.

(5) Brief A. FEYS, 20 maart 1988, oud-burg. Wervicq Sud, nu wonende in Mirepoix (F).

(6) B, pp. 402-407; JR, 10 september 1939 (onderhoud burg. Moeskroen met Spaak en gen. Denis); JR (*Arbeidswoningen wijk Barakken-Menen meestal zonder schuilkelder*). JR, 4 februari 1940 (*In Moeskroen worden carnavalmaskers verboden*).

(7) DRN, p. 594 (hier illustreert Dejonghe de poreusheid van de grens); NEI, p. 8, bevat prefect Carles markante uitspraak over de fictieve grens.

(8) Twee representatieve voorbeelden: Menen in 1939: JR, 23 september, 30 september, 19 oktober, 20 oktober, 5 november 1939 - Moeskroen: de activiteit van de verenigingen „Amitiés franco-belge” en „La marraine belge du poilu français”.

(9) Cfr. B, p. 408 (Komen); JR, 19 oktober, 5 november 1939 / 21 februari, 12 maart, 30 maart, 6 mei 1940 (Moeskroen) / JR, 2 februari, 4 april 1940 (Rekkem) / JR, 26 oktober, 1 februari, 12 februari, 31 maart 1940 (Menen) / Feys (Werv. Sud).

(10) LOGIE, F., *Grens en sociale relaties: huwelijkskringen als voorbeeld van de sociale invloed van staatsgrenzen*, in *De Franse Nederlanden*, 11e jaarboek, Rekkem, 1986, pp. 46-58.

- (11) Cfr. DRN, p. 590, noot 4; DRN, 590; JR, 19 september 1939.
- (12) Tot de „16 gemeenten” behoorden naast Moeskroen o.a.: Menen, Wervik, Geluwe, Komen, Houtem, Neerwaasten, Herseeuw, Luingne, Dotenijs, Aalbeke, Rekkem. In de loop van de bezetting werd de regio echter gereorganiseerd (cfr. JR, 7 juni 1941; JR, 23 januari 1942, vermeldt ook Helkijn en Spiere).
- (13) Volgens JR, 10 september 1939, komen ook de grensarbeiders enkele keren voor een gesloten grens te staan. JR, 28 september 1939, vermeldt 700 sociale dossiers bij een belangrijke Moeskroense onderlinge verzekeringsmaatschappij die geblokkeerd zijn door Franse maatregelen tegen deviezen-speculatie; 400 dossiers horen toe aan gemobiliseerden (waarvan 109 Franse, die hierdoor zwaarder getroffen worden dan de Belgische).
- (14) Cfr. ook frappant vb bij DRN, pp. 592-593!
- (15) JR, 11 april 1940: *Jutebedrijf Polydor Stock & Co* (150 van de 280 arbeiders zijn grensarbeiders) / JR, 16 april 1940: *Einde staking van 41 grensarbeiders bij Cousin Frères (Wervicq Sud)*. Cfr. ook tabel IV, 1 bij J. THEYS, *Een analyse van de Westvlaamse grensarbeid in Noord-Frankrijk*, W.E.S., Brugge, 1969, p. 112.
- (16) JR, 8 mei 1940, p. 3, met twee interessante rubrieken over de problemen van de grensgemeenten in de regio Menen-Moeskroen (o.a. een samenvattend overzicht van de problematiek tijdens de Schemeroorlogperiode).
- (17) JR; VBI, p. 41; B, p. 413; *Collegecronicke Menen*, nr. 27, p. 16. NEI, p. 32.
- (18) E.H. Supply (Wervik) in enquêtelijs Nav. Centr. Gesch. Tweede W.O., Brussel, 1977. Cfr. ook DRN, pp. 600-601.
- (19) Brief W. Ruyslinck, 5 november 1987.
- (20) Interview Lia Timmermans, Oostende, 5 maart 1988.
- (21) We verwijzen naar JR, 19 september, 24 september 1941 en 11 juni 1942 (!). Cfr. ook LRN, p. 563 en M, p. 381.
- (22) VANMARCKE, A., *Menen 1940-1945*, deel I, 1977, p. 34 en hfdst. 8. VBI, pp. 29-42.
- (23) Interview liaisonofficier Lt. A. Modera, Wervicq Sud, 1985. COUWENBERG-PAUWELS, *op. cit.*, p. 105.
- (24) VANMARCKE, A., *op. cit.*, p. 18 e.v.; COCLE, P., *West-Vlaanderen in mei '40*, Roeselare, 1981. Volgens Cocle benadert het aantal gedode vluchtelingen hier de 115.
- (25) Cfr. DONCKER, B., *Les prétentions allemandes sur les Pays-Bas français*, in *De Franse Nederlanden*, 1976, I, pp. 35-36; NEII, p. 2, p. 20.
- (26) Dagboek Lt. Bullinger (+ Smolensk, 30 juli 1941).
- (27) LENTACKER, F., *La frontière franco-belge*, Lille, 1974, p. 248; NEII, p. 2; NEIII, pp. 42-43; DEFOORT, E., *Une démarche flamingante auprès d'Hitler - 1940-1941*, [zelfde bron als onder DRN, LRN], pp. 605-614.
- (28) DU BOSCH, T., *op. cit.*, p. 451; B, p. 468; cfr. JR, 17 mei 1941 en 16 juli 1942 voor Moeskroen.
- (29) Cfr. ook NEII, p. 2 (DEJONGHE) en NEIII, p. 29. LOTTIN e.a., *Histoire de Tourcoing*, p. 232.
- (30) De petitie voor Moeskroen draagt 194 handtekeningen (JR, 22 december 1940; 7 januari 1941; 29 mei 1941); cfr. ook B, p. 447 (Komen).
- (31) Cfr. vooral DRN, p. 600!
- (32) Cfr. ook DRN, pp. 595-596 of RNIII, pp. 28-29. Volgens NEIII,

p. 28 schatten de Noordfranse prefecten dat door de zwarte markt in 60 % van de behoeften aldaar kan voorzien worden. Ook LRN, pp. 570-574, is waardevol.

(33) FLAMENT, A., *Vaststellingen over sommige toestanden gedurende de oorlog*, Geluwe, pp. 42-47, pp. 59-60.

(34) JR, 13 november 1941; Marescaux, 22 februari 1942; DECUYPERE, D., *Dorp zonder Grenzen*, Geluwe, 1985, p. 341.

(35) DRN, pp. 594-596, wijst o.a. op de kortstondige verscherpte controle in augustus-september 1940 en de hernieuwde poging in 1942.

(36) JR, 22 augustus, 2 september, 9 september, 21 september 1940.

(37) JR. 14 mei, 5 juni, 4 augustus 1941; 2 april, 27 mei, 30 juni, 25 september 1943.

(38) Cfr. DRN, pp. 595-597, over beperkte bevoegdheid douane.

(39) Interview A. Debuf, toenmalig leraar aan het college. („Rekkemse tarwe was smokkeltarwe en veel duurder dan de Geluwse en de Franse”, deelde hij ons mee).

(40) Interview Dr. Ebser (BRD, 1987); DECUYPERE, D., *op. cit.*, p. 268; B, p. 471.

(41) DESCAMPS, C., *De Wervikse tabak in de XIXde en XXste eeuw*, Versl. en Med. St.O.C. Wervik, 1983, pp. 23-29.

(42) NEIL, p. 18, p. 20. Over de crisis in de deels op Frankrijk aangewezen Kortrijkse vlasindustrie: zie JR, 1 december 1940, p. 3. Cfr. ook FLAMENT, A., *op. cit.*, p. 39.

(43) M, p. 98; FLAMENT, A., *op. cit.*, pp. 34-41. Confronteer echter met JR, 19 februari 1941 (rubriek Tourcoing) i.v.m. tekort aan eigen jonge werkrachten.

(44) JR, 23 februari, 2 maart 1941; 12 januari 1942; 6 september 1943. Vgl. JR, 28 april 1940! JR, 20 januari 1942: in 1941 emigreren 301 Moeskroense inwoners naar Frankrijk, terwijl er 61 uit Frankrijk immigrerden. Er zijn 2.000 regelmatig ingeschreven vreemdelingen (meestal Fransen) en 446 niet regelmatig ingeschreven vreemdelingen.

(45) LOTTIN, *op. cit.*, p. 232.

(46) BRUGGEMAN, L., *Asten, Bieten en Mensen*, 1986, p. 154. Cfr. LRN, p. 566, noot 5, i.v.m. aantal Belgen voor de gehele seizoenarbeid.

(47) *Idem*, p. 160; DRN, p. 589.

(48) Zie ook LENTACKER, F., *op. cit.*, p. 212.

(49) In de loop van de bezetting verwijst Marescaux regelmatig naar wat zich in de gemeenten over de grens afspeelt.

(50) Gebaseerd op de tot nog toe vermelde bronnen, evenals op de verzetsverslagen Perpete-Bauden (Komen-B), Leuwers-Compernelle (Bailleul), Midavaine (Menen); medewerking Stadsarchief Tourcoing (Mlle. F. Coppin); CAUDRON-BOUCQ, e.a., *La Libération*, NE, 1984; POTIE J., WALLE J.-CL., *Les victimes civiles et militaires de la guerre 1940-1945 à Ploegsteert*, Mém. de la soc. d'h. de Com.-Warneton, t. XVII, pp. 453-467.

(51) Voor dit laatste aspect: zie JR, 14 mei, 18 mei, 22 mei en 24 mei 1944.

(52) De Gaulle verzette zich fel tegen de geallieerde intentie om de belangrijke (militaire) telefooncentrale van Tourcoing te bombarderen. Hij vond dat de agglomeratie te dicht bevolkt was (CAUDRON-BOUCQ, *op. cit.*, pp. 4-5).

Résumé:

Dans la période de septembre 1939 à septembre 1944, la région frontalière franco-belge s'est vu attribuer deux rôles différents. Pendant la drôle de guerre, elle constituait la limite entre un pays sur pied de guerre et une nation qui, depuis 1936, voulait assurer par elle-même son indépendance. Au lendemain de l'invasion allemande, elle devenait une ligne de séparation traversant une entité réunie dans le malheur qui comprenait la Belgique occupée et les départements du Nord et du Pas-de-Calais. Le présent article se propose d'examiner l'influence qu'exerçait cette frontière sur la vie quotidienne dans la région frontalière entre Comines-Komen et Mouscron-Tourcoing.

Pendant la drôle de guerre, et surtout au mois de septembre 1939, la frontière semble perturber considérablement les communications sociales entre les deux communautés. Les passages de la frontière pour des raisons professionnelles s'effectuent de manière encore relativement fluide au mois de septembre 1939 et après, bien qu'initialement les industriels français se voient considérablement gênés dans la gestion de leurs usines situées au-delà de la frontière. Dans la plupart des autres cas, cependant, il est tout simplement mis un terme aux contacts transfrontaliers fréquents de nature familiale et sociale. C'étaient surtout les familles des mobilisés français qui se sentaient isolées, même si la solidarité franco-belge contribuait à adoucir quelque peu la misère sociale.

La méfiance de la Sûreté française et des autorités militaires françaises et britanniques à l'égard d'éventuels intrus indésirables était évidemment plus grande dans un arrondissement comme celui de Lille, qui devait faire face quotidiennement à 26.000 travailleurs frontaliers à 7 postes frontières seulement. De plus, les habitants de la zone frontalière ressentent avec beaucoup plus d'acuité qu'ailleurs la différence entre un pays sur le pied de guerre et un pays en état de paix armée. Des épisodes plus tendus alternent avec des périodes au climat plus ou moins normal, voire plus cordial.

Les conditions de l'époque influent tout de suite sur la migration. Ce sont surtout les familles des mobilisés qui cherchent à quitter le pays le moins vivable. Un phénomène frappant est le mariage en région frontalière, qui peut être considéré comme le symbole par excellence d'une méfiance de principe. Ainsi nous frappe l'augmentation du nombre de mariages endogames à Halluin dans les années 1939-1944 en comparaison avec les années 1926-1930. A Menin, on ne constate pour ainsi dire pas de différences notables dans la répartition des séries de mariages.

Le travail frontalier régresse beaucoup en septembre 1939 mais se rétablit progressivement vers le mois de mai 1940. Les problèmes des travailleurs frontaliers et des familles françaises isolées sont abordés de manière sérieuse par les autorités responsables de la région de Courtrai-Menin-Mouscron.

Les tragédies qui se déroulent dans la vie quotidienne aux mois de mai et juin 1940 sont en grande partie déterminées par l'instauration de la frontière militaire et par la fermeture de la frontière au flux des réfugiés.

Dès le début de l'occupation, les départements du Nord et du Pas-de-Calais

sont placés sous l'autorité de l'administration militaire de Bruxelles. La possibilité d'une annexion définitive à l'empire pangermanique ne semble émouvoir l'homme de la rue que du seul point de vue économique. Le séparatisme idéologique de Jean-Marie Gantois ne peut déplacer la frontière ethnique. L'engagement flamingant de Flor Grammens ne connaît pas un grand succès dans la région frontalière (linguistique).

Le recul ou la limitation du travail frontalier et saisonnier est notamment compensé par le travail, obligatoire ou non, dans des ateliers allemands en France ou en Allemagne. Cette manière de gagner son pain à l'étranger, les systèmes de rationnement différents en Belgique et en France et l'habitat particulièrement favorable à la contrebande le long de la frontière belge font en sorte, avec d'autres facteurs encore, qu'en Belgique surtout le marché noir et la contrebande n'appartiennent plus au folklore local. En cas de bénéfices personnels, cette activité est qualifiée d'immorale. Le froment et le tabac sont deux produits de contrebande particulièrement demandés. Le contrôle frontalier ne peut ou ne veut pas toujours intervenir avec l'énergie requise à l'encontre de ce marché noir.

Dans la résistance, nous constatons une coopération croissante entre les groupes français et belges dans une zone qui revêt une grande importance en tant que point de passage international, étant donné le raccordement direct des réseaux de chemins de fer et de tramway de la Flandre occidentale du sud (la région de Mouscron) à ceux de l'agglomération de Lille-Tourcoing-Roubaix dans le nord de la France. La Lys est également visée en tant que voie de transport. Les raids aériens des alliés sur la zone frontalière font des victimes civiles tant du côté belge que français.

La conscience de combattre ensemble le même ennemi commun que lors de la première guerre mondiale et le souvenir de l'issue de ce dernier conflit ainsi que la présence constante de la BBC contribuent à supprimer les notions de frontière.

Les susceptibilités qui avaient pu opposer occasionnellement les deux communautés au nord et au sud de la frontière se trouvaient plus que suffisamment compensées par les manifestations de solidarité effective au niveau des préoccupations d'ordre social et de la résistance.

(Traduit du néerlandais par Willy Devos)